

Робота з заголовками газетного тексту під час викладання української мови іноземцям

С.В. Лазаренко

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, Україна

Paper received 16.09.15; Accepted for publication 28.10.15.

Анотація. У статті установлені шляхи реалізації заголовкової зв'язності в сучасному українському газетному тексті, визначено, який із цих шляхів є найбільш релевантним для сучасного українського газетного тексту, розкриті засоби актуалізації заголовкової зв'язності та запропонована їхня класифікація, описані прийоми роботи над заголовками газетного тексту під час викладання української мови інофонам.

Ключові слова: заголовок, заголовкова зв'язність, актуалізатори заголовкової зв'язності, українська мова як іноземна, інофони

Вступ і аналіз останніх досліджень і публікацій.

Роль газетного тексту в процесі викладання української мови як іноземної неодноразово була предметом лінгвістичних і педагогічних досліджень. Переважно вчені актуалізують увагу на вивченні таких аспектів: 1) роль газетного тексту в процесі формування лінгвокультурної, соціокультурної компетенції іноземців (А. Васильєва, І. Лисакова, Т. Матвеева, М. Орлова); 2) роль газетного тексту в процесі формування вмінь і навичок реферування (І. Алещанова, Л. Бурдоленко, Н. Фролова); 3) жанрово-стилістичний аспект вивчення газетного тексту (М. Барманкулов, Г. Солганик, Г. Винокур, В. Костомаров, Л. Майданова, В. Пельт, К. Штерн). Вважаємо, що особливе значення газетний текст має під час роботи над вивченням заголовка як текстового компонента на основному етапі вивчення української мови як іноземної, а саме: під час встановлення функцій заголовка, особливостей реалізації зв'язку заголовка з текстом, засобів актуалізації зв'язності заголовка з основним текстом, що ще не було предметом детального дослідження. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розкрити особливості реалізації заголовкової зв'язності в газетному тексті, вивчити засоби її актуалізації та запропонувати прийоми роботи з ними під час викладання української мови іноземцям.

Мета статті. Основна мета статті – розкрити особливості реалізації заголовкової зв'язності в сучасному українському газетному тексті та описати специфіку роботи з газетними заголовками під час викладання української мови як іноземної.

Виклад основного матеріалу. Заголовки є одним з найважливіших елементів газети й мають досить вагому функціональне навантаження. Є. Лазарева слушно зауважує щодо цього: «Заголовок є першим сигналом, що спонукає нас читати матеріал або відкласти газету. Передуючи тексту, заголовок експлікує певну інформацію про зміст публіцистичного твору. Разом з цим заголовки газетної шпальти, газетного номера мають емоційне забарвлення, збуджують читацький інтерес, привертають увагу. Дослідження психологів виявили, що близько вісімдесяти відсотків читачів надають увагу лише заголовкам» [3, с. 3]. Серед основних функцій заголовка виокремлюємо імперативну функцію, яку витлумачуємо як спонукання до ознайомлення зі змістом наступних компонентів газетного тексту (підзаголовком, лід-абзацом, основним текстом). Імперативна функція заголовків актуалізується тоді, коли повна й адекватна інтерпретація їхнього змісту неможлива од-

разу після первинного сприйняття. Такі заголовки є синсемантичними: розуміння їхнього цілісного змісту можливе лише після сприйняття й усвідомлення змісту інших текстових компонентів.

Зміст синсемантичних заголовків трансформується під час сприйняття та усвідомлення змісту інших текстових компонентів. В. Лукін указує на два можливі шляхи цього процесу: 1) заголовок – індексальний знак (до прочитання тексту), тобто такий, що лише вказує на текст, з яким перебуває у відношеннях локальної сумісності (він перед і над текстом) → заголовок – умовний знак (під час читання тексту), тобто такий, що ґрунтується на пам'яті мовних значень слів, які належать до його складу → заголовок – мотивований умовний знак (після прочитання тексту), тобто такий, що усвідомлюється реципієнтом як знак, зумовлений змістом тексту, як знак, що сконцентровано передає інформацію про цей зміст; 2) заголовок – індексальний та умовний знак (до прочитання тексту за умов, що заголовок містить умовний знак) → заголовок – мотивований знак (після прочитання тексту) [4, с. 59-60]. Для того, щоб студенти краще зрозуміли різницю між автосемантичними та синсемантичними заголовками, а також усвідомили два шляхи трансформації змісту синсемантичних заголовків, на наш погляд, найбільш доцільним буде запропонувати студентам прослідкувати за залежністю змісту заголовка від змісту основного тексту та особливостями зміни заголовкового змісту під час прочитання основного тексту.

Вправа 1. Прочитайте заголовки газетних текстів і визначте, зміст якого з них повністю зрозумілий без ознайомлення з основним текстом статті, а зміст яких для адекватного та повного розуміння потребує прочитання всього тексту статті: «Кордон із Польщею буде нарешті пішохідним» (Дзеркало тижня. – 2015. – № 32), «Пастор Петро Дудник: «Щоб «зшити» країну, потрібно...» (Дзеркало тижня. – 2015. – № 32), «Яценюк знову б'є у штангу» (Дзеркало тижня. – 2015. – № 32).

Вправа 2. Прочитайте газетні статті та скажіть, як змінюється зміст їхніх заголовків під час ознайомлення з основним текстом статті.

1). «Плями на погонах» (Дзеркало тижня. – 2004. – № 44). Після прочитання заголовку студенти можуть сказати, що зміст подальшого основного тексту статті частково зрозумілий: ймовірно йтиметься про ганебний вчинок людей у погонах (військових, правоохоронців тощо) – на це вказує лексема «пляма» («пляма» – що-небудь неприємне, що ганьбить), проте для повного розуміння змісту заголовка необхідно про-

читати текст усієї статті. Після ознайомлення зі змістом статті студенти можуть повно та адекватно встановити заголовковий зміст: йдеться про ганебну діяльність правоохоронних органів, які відмовились розслідувати справу про напад на депутата Чернівецької міської ради І. Ринжука. У цьому випадку актуальний другий варіант трансформації заголовкового змісту, описаний вище, тобто заголовок – індексальний та умовний знак (до прочитання тексту за умов, що заголовок містить умовний знак) → заголовок – мотивований знак (після прочитання тексту).

2). «Вісім кабарепіпедів» (Україна молода. – 2007. – № 69). Після прочитання заголовку студенти відзначають, що встановити його зміст повністю або хоча б частково неможливо, для цього слід звернутись до основного змісту статті. Лише після його прочитання стає зрозумілим, що йдеться про кабаре, у якому декорацією є вісім рухомих паралепіпедів. У цьому випадку актуальний перший варіант трансформації змісту заголовка: заголовок – індексальний знак (до прочитання тексту) → заголовок – умовний знак (під час читання тексту) → заголовок – мотивований умовний знак (після прочитання тексту).

Після цього варто запропонувати студентам визначити, який із запропонованих заголовків має найтісніший зв'язок з основним текстом. Вони мають сказати, що в другому випадку зв'язність заголовка з основним текстом найтісніша, отже у випадку трансформації заголовок – індексальний знак → заголовок – умовний знак → заголовок – мотивований умовний знак зв'язність заголовка з основним текстом тісніша, цей шлях є найефективнішим для газетного тексту, оскільки посилюється інтерес до декодування заголовка в реципієнта, і він змушений прочитати, сприйняти й усвідомити зміст усієї статті.

Після того як студенти розуміють, що залежність заголовкового змісту від основного тексту статті може варіюватися, варто переходити до розгляду засобів, що впливають на ступінь зв'язку заголовка з основним текстом (актуалізатори заголовкової зв'язності). Тут можна запропонувати таку вправу.

Вправа. 1. Прочитайте заголовки та визначте засіб актуалізації їхньої зв'язності з основним текстом статті. 2. Розподіліть ці засоби за групами.

«Титановий туман» (Дзеркало тижня. – 2004. – № 40-41), «Пародія» (Дзеркало тижня. – 2005. – № 40), «Саватді» до столиці насолод та екзотики» (Дзеркало тижня. – 2004. – № 38), Курчат рахують восени (Дзеркало тижня. – 2000. – № 32), «ДФЦ має бути зруйнований?» (Дзеркало тижня. – 2005. – № 7), «Диво калинове» (Дзеркало тижня. – 2004. – № 40-41), «Вони слухають душею» (Вечірній Київ. – 2004. – № 61), «Хто хазяйнує на нашій землі?» (Урядовий кур'єр. – 2007. – 10.02), «Єсдеки уповноважені заявити ...» (День. – 2004. – № 171-172), «Післязавтра» (День. – 2004. – № 196), «Українки рідше виходять заміж. За іноземців» (день. – 2004. – № 196), «Ожиріння» бюджету» (Дзеркало тижня. – 2004. – № 44), «Тенденція, однак...» (Дзеркало тижня. – 2005. – № 46), «Трудись! І будеш...бідним» (Дзеркало тижня. – 2002. – № 51), «STARевич Владимир» (Дзеркало тижня. – 2004. – № 47), «Школо, сама за себе ро-о-з-рахуйсь!» (Дзеркало тижня. – 2003. – № 33).

У результаті аналізу запропонованих заголовків студенти мають дійти висновку, що актуалізаторами заголовкової зв'язності можуть бути різні засоби, що можна розподілити за такими групами: 1) лексико-семантичні (наявність у заголовку полісемантичної лексеми та художніх тропів, входження до складу заголовка лексичних інновацій, уживання у складі заголовка прецедентних феноменів, використання в складі заголовка абревіатури, вираження в заголовку об'єкта (теми) статті перифразом або дескриптивним зворотом), 2) граматичні (уживання в семантико-синтаксичній структурі заголовків займенників замість позначення об'єкта (теми) статті, вираження заголовка питальним або номінативним реченням, валентнонезавершеність заголовка, фрагментація семантико-синтаксичної структури заголовка), 3) пунктуаційні (використання лапок для оформлення заголовкових компонентів, використання трьох крапок у кінці заголовка або усередині), 4) паравербальні (візуальна актуалізація семантики заголовкового компонента, уживання графона в заголовку).

Під час роботи з газетними заголовками в аудиторії з інофонами детальніше слід зупинитися на аналізі таких актуалізаторів заголовкової зв'язності як уживання у складі заголовка прецедентних феноменів. Поняття «прецедентність» дістало вагоме теоретичне обґрунтування в працях російських лінгвістів (Д. Гудков, Ю. Караулов, В. Красних, Ю. Прохоров, Ю. Сорокін, О. Супрун). Активно досліджується воно й у лінгводидактиці. Зокрема, певні аспекти функціонування прецедентних феноменів як засобів формування вторинної мовної особистості висвітлені у низці наукових розвідок російських дослідників (Д. Гудков, І. Каурцева, О. Сандрікова, Н. Смікунова). Проте це питання залишається актуальним для вивчення, особливо в україністиці. Так, і досі немає чіткої й однозначної дефініції поняття «прецедентність», що, на думку Д. Гудкова, зумовлене складністю й діалектичністю цього поняття [1, с. 102]. Немає одностайності й у тлумаченні природи прецедентності. Різноманітні погляди вчених на природу прецедентності надають змогу виокремити широке й вузьке тлумачення цього поняття: «вузьке тлумачення передбачає когнітивний підхід до прецедентності – прецедентні феномени є одиницями ментального поля, когнітивної бази носія національної мови (Д. Гудков, В. Красних); широке тлумачення поєднує вербальний і невербальний бік прецедентності, уналежнюючи сюди, крім ментальних одиниць, і мовні – інтертекстуальні текстові елементи (Ю. Прохоров, О. Супрун) [2, с. 163]. Щодо лінгводидактичних аспектів дослідження предикативних феноменів, то, зокрема, потребує більш поглибленого вивчення методика роботи з прецедентними феноменами під час викладання української мови як іноземної. Ми підтримуємо широкий підхід до витлумачення прецедентності, тобто такий, що поєднує когнітивний і лінгвістичний рівні. Прецедентні феномени визначаємо як інтертекстуальні елементи, що мають надособистісний / масовий характер (тобто відомі широкому загалу представників одного національно-лінгво-культурного співтовариства), неодноразово відтворюються в мовленні й викликають різноманітні асоціації з текстами, що є їхніми джерелами (прототекстами). Відзначимо, що прототекстами можуть бути як

вербальні, так і невербальні тексти (музичні твори, твори архітектури, живопису, кіномистецтва тощо).

У результаті аналізу газетних заголовків, у складі яких є прецедентні феномени, студенти мають дійти висновку, що прецедентність може бути таких типів: 1) ідіоматична («Ловись, рибко, велика і маленька!» (Високий замок – 2007. – № 20); «Як Сірка годують, так він і гавкає» (Дзеркало тижня – 2005. – № 22); 2) цитатна: афористичний тип («Любіть Україну» (Україна молода. – 2007. – № 108); «Прийшов, побачив, переміг» (Поступ – 2006. – № 1); масовий тип (добре відомі реципієнтам, проте мають обмежену сферу функціонування (фрагменти з відомих пісень, перефразованих або переосмислених рекламних слоганів): «Найкращі дузи жінок – не тільки діаманти» (Високий замок – 2007. – № 42); «Імідж ніщо, впертість усе?» (Високий замок – 2007. – № 7); 3) номінативна («Мовчання ягнят» (Дзеркало тижня – 2001. – № 30); «Війна і мир» (Дзеркало тижня – 2003. – № 11). Досвід роботи з іноземними студентами дозволяє констатувати, що серед виокремлених типів прецедентності найбільш впізнаною є цитатна прецедентність масового типу. Це зумовлено тим, що цей тип прецедентності настільки активно функціонує в соціально-культурному житті суспільства певний час, що навіть для студентів-іноземців не є проблемою їх упізнати й адекватно зрозуміти семантику нового висловлювання та інтенцію автора. Щодо інших типів прецедентності, то часто іноземні студенти здатні розпізнати й навіть пояснити семантику прецедентних феноменів зі світової класичної літератури (хоча інколи є труднощі при встановленні джерела), національно марковані ж прецедентні феномени студентам відчувати складно, а отже й складно зрозуміти імпліцитний, вторинний план висловлювання.

Крім того в результаті спостереження за функціонуванням прецедентних феноменів як актуалізаторів заголовкової зв'язності, студенти доходять висновку, що є декілька різновидів трансформації прецедентних феноменів, що впливає на ступінь зв'язності заголовка з основним текстом. Пропонуємо таку вправу.

Вправа. Прочитайте заголовки, до складу яких входять прецедентні феномени, визначте шляхи трансформації семантико-синтаксичної структури прецедентних феноменів і встановіть, як це впливає на зв'язок заголовка з основним текстом статті.

«Львівський бізнес щодо Грузії пасе задніх» (Високий замок – 2007. – № 44), «Дружба дружбою, а ООН – нарізно» (День – 2004. – № 186), «Зустріли по одязі» (Дзеркало тижня – 2004. – № 22), «Мовчання – золото?» (Дзеркало тижня – 2005. – № 6).

У результаті спостережень студенти мають дійти висновку, що прецедентні феномени як актуалізатори заголовкової зв'язності можуть зазнавати таких трансформацій: поширення прецедентного феномена іншими лексемами, зміна лексичного компонента прецедентного феномена, скорочення лексичного складу прецедентного феномена, зміна комунікативної настанови прецедентного феномена. При цьому студенти відзначають, що трансформація прецедентного феномена, що входить до складу заголовка, впливає на ступінь зв'язності останнього з основним текстом. Так, поширення лексичного складу прецедентного феномена іншими лексемами у складі заголовка по-

лаблює його зв'язок з основним текстом, адже контекстуальне оточення прецедентних феноменів конкретизує, звужує їхню загальномовну семантику, здебільшого експлікує інформацію, потрібну для повного й адекватного сприйняття змісту всієї статті. Те саме можна сказати про заголовки, в яких відбулася зміна лексичного компонента прецедентного феномена: видозмінений компонент конкретизує, уточнює, звужує загальномовну семантику прецедентного феномена, надає змогу спрогнозувати спрямованість змісту всієї статті. Натомість як скорочення лексичного складу прецедентного феномена посилює зв'язність заголовка з основним текстом статті, оскільки опущення того чи іншого компонента зі складу прецедентного феномена зумовлює необхідність встановити, що автор пропонує замість опущеного компонента. Те саме стосується й зміни комунікативної настанови прецедентного феномена, що активізує інтерес до з'ясування причини, що зумовили зміну, а також з'ясування авторської відповіді на експліковане заголовком запитання, а отже стимулює звернення до інших компонентів тексту.

Значну увагу прецедентним феноменам як актуалізаторам заголовкової зв'язності газетного тексту, на наш погляд, слід приділити тому, що вони є одним з найбільш продуктивних засобів актуалізації зв'язності заголовка з основним текстом як у газетному, так і в художньому текстах, крім того, саме вони є одним з найбільш ефективних засобів формування вторинної мовної особистості під час викладання української мови як іноземної.

Після того як студенти зрозуміли особливості реалізації зв'язності заголовка з основним текстом газетної статті, засоби її актуалізації, варто запропонувати їм самостійно дібрати заголовок до запропонованого тексту, використавши в семантико-синтаксичній структурі заголовка один або декілька актуалізаторів.

Висновки. Підсумовуючи все зазначене вище, зробимо висновки. Заголовок як один з основних елементів будь-якого тексту повинен бути об'єктом ретельного вивчення під час викладання мови взагалі, й української мови як іноземної зокрема. Якщо ми говоримо про вивчення газетного тексту, то робота над заголовком набуває особливого значення, адже в газетному тексті заголовок має вагоме функціональне навантаження, одне з яких є спонукання реципієнта до ознайомлення зі змістом інших компонентів тексту. Основними прийомами роботи над газетними заголовками під час вивчення української мови як іноземної є спостереження, аналіз, продукування власних назв. У результаті цієї роботи студенти мають зрозуміти відмінності між автосемантичними та синсемантичними заголовками, усвідомити два шляхи трансформації змісту синсемантичних заголовків, встановити засоби актуалізації заголовкової зв'язності, що активно функціонують в газетному тексті, з'ясувати особливості їх репрезентації та визначити, як ці особливості впливають на ступінь зв'язності заголовка з основним текстом статті. Заключним етапом цієї роботи має стати формування в студентів умінь добирати заголовки до газетних текстів, що були б найефективнішими для стимулювання читачього інтересу до тексту статті, використовуючи актуалізатори заголовкової зв'язності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Гудков Д.Б. – М.: Гнозис, 2003. – 286 с.
2. Кондратенко Н.В. Прецедентні компоненти в заголовках публіцистичних текстів (на матеріалі газетних статей) / Н.В. Кондратенко // Мова і культура. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2004. – Вип. 7. – Т. IV. – Ч. 1. – С. 162-166.
3. Лазарева Э.А. Заголовок в газете / Лазарева Э.А. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 94 с.
4. Лукин В.А. Художественный текст: основы лингвистической теории и элементы анализа / Лукин В.А. – М.: Изд-во «Ось-89», 1999. – 192 с.

REFERENCES

1. Gudkov D.B. Theory and practice of intercultural communication / D.B. Gudkov. – M.: Gnosis, 2003. – 286 p.
2. Kondratenko, N.V. Precedential components of case in the names of newspaper text (on the basis of newspaper articles) / N.V. Kondratenko // Language and Culture. – K.: Publisher Dmytro Bury, 2004. – Vip. 7. – T. IV. – Part 1. – P. 162-166.
3. Lazareva, E.A. Headline in the newspaper / Lazareva E.A. – Sverdlovsk: in the Urals. University Press, 1989. – 94 p.
4. Lukin, V. A. literary text: the basis of linguistic theory and elements of analysis / V.A. Lukin – M.: Publishing House of the "Axis-89", 1999. – 192 p.

Working with the titles of newspaper text while teaching the Ukrainian language to foreigners

S.V. Lazarenko

Abstract. Methods of implementing the connection of the modern Ukrainian newspaper text's title with the main text are installed, the most effective way connection of the modern Ukrainian newspaper text's title with the main text is defined, the means to strengthen the connection of the modern Ukrainian newspaper text's title with the main text are described, methods of work with the titles of newspaper text in the teaching of the Ukrainian language to foreigners are characterized.

Keywords: title, connectivity, connectivity actualizer, Ukrainian, inofony